

КЛАСИЧНІ ПРИНЦИПИ ТА ПРАВИЛА ДОСЛІДЖЕНЬ СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ

У статті розглянуто еволюцію методології соціологічного дослідження соціальної стратифікації. На основі підходу І. Лакатоса як основні структурні одиниці дослідницької методології виділено принципи (ключові постулати) та правила (директиви щодо проведення розвідки), які, з огляду на притаманну їм модальність, поділяються на позитивну та негативну евристику. Перелічені структурні елементи методології – принципи, позитивну та негативну евристику – визначено в низці класичних підходів до вивчення соціальної стратифікації, представлених працями К. Маркса, М. Вебера, П. Сорокіна, К. Девіса, В. Мура, Т. Парсонса та П. Блау. У статті продемонстровано, які зміни відбувалися в методології стратифікаційного аналізу на класичному етапі її становлення.

Ключові слова: дослідницька методологія, принцип, правило, негативна еристика, позитивна еристика.

Визначення особливостей певної галузі пізнання передбачає звернення до її методології, позаяк саме вона являє собою ту оптику, крізь призму якої здійснюється рефлексія щодо різних аспектів досліджуваної реальності. Соціологічні методи, застосовані до тих чи інших соціальних явищ та процесів, формують предметне поле соціології, а відповідно і конституують її як незалежну науку.

Зміни в дослідницькій методології дисципліни, обумовлені як необхідністю пошуку шляхів вирішення нових соціальних проблем, так і розвитком самої дисципліни, знаходять відбиток і в методах, вживаних для вивчення окремих соціальних підсистем, процесів та явищ, зокрема соціальних нерівностей, які є традиційним об'єктом уваги соціологів. Розуміння еволюції засадничих положень стратифікаційного аналізу дає можливість розроблення ефективного інструментарію для фіксації станів нерівностей, притаманних сучасним суспільствам.

Попри те, що ґрунтовному опису концепцій соціальної стратифікації присвячено чимало праць, яскравими прикладами яких можуть слугувати роботи Г. Кербо [22] та О. Шкаратана [16], їхні автори не роблять наголос на окресленні методологічних орієнтирів для вивчення соціального розшарування. Саме на визначення засадничих принципів та правил стратифікаційного аналізу в класичних соціологічних розвідках і спрямована ця стаття.

При описі методологічних постулатів підходів розглянутих авторів було виділено, слідом за І. Лакатосом [3; 4], такі їхні різновиди: по-перше, принципи – твердження, у яких сформульовано

ключові постулати методології дослідника; по-друге, правила – директиви щодо проведення наукової розвідки, які за своєю модальністю поділяються на негативну (мають форму заборон) та позитивну (мають форму приписів) евристику. При цьому центральні положення дослідницької методології програми зосереджені саме в негативній евристиці та принципах, на відміну від позитивної евристики, яка має значно менший вплив на перебіг наукової розвідки та не передбачає настільки ж неухильного дотримання своїх приписів, як принципи та негативна еристика.

Стратифікаційний підхід Карла Маркса

Одну з перших ґрунтовних спроб соціологічного дослідження соціального розшарування здійснив Карл Маркс, який у низці праць звертався до питання класового поділу суспільства, хоча так і не дав власного чіткого визначення поняття класу. Значна кількість напрацювань у галузі класового аналізу, ймовірно, мала бути узагальнена в останній главі третього тому «Капіталу», яку вчений так і не встиг закінчити¹.

Розглядаючи суспільний розвиток як такий, що є зумовленим класовою боротьбою, Маркс вважає класи її суб'єктами. Вказуючи на різноманіття станів у попередні історичні епохи², він зауважує те, що між їхніми представниками

¹ Йдеться про главу «Класи», яку Маркс лише розпочав, поставивши питання про те, що утворює клас [7, с. 457–458].

² За Марксом, до таких класів у Давньому Римі належать патриції, вершники, плебей та раби, а в середні віки – феодалські пани, васали, цехові майстри, підмайстри, кріпаки. До того ж майже всі перелічені класи не є однорідними і в їхніх межах також існують свої градації [9, с. 425].

завжди існувало протистояння – не обов'язково явне, – породжене їхньою належністю до пригноблених та тих, хто панує. Ця дихотомія була зумовлена характером розподілу праці, коли більшість населення була зайнята примусовою працею і лише невелика його частка була позбавлена необхідності брати безпосередню участь у продуктивній праці. У результаті представники панівного класу, захопивши владу, за рахунок маніпуляцій та хитрощів перетворили керівництво суспільством на експлуатацію трудящих [17, с. 292–293]³.

При цьому складні класові протиріччя минулих часів у сучасну Марксу епоху буржуазії спрощуються, що дає йому змогу виділити два головних класи, між якими точиться боротьба – буржуазію та пролетаріат [9, с. 424–425]. Перший представлений тогочасними капіталістами, власниками засобів суспільного виробництва, які застосовують найману працю, другий – найманими робітниками, позбавленими власних засобів виробництва та змушеними задля прожиття продавати власну робочу силу [9, с. 424]. У «Капіталі» Маркс уточнює цей перелік головних класів, включаючи до нього найманих робітників, які є власниками лише робочої сили та мають за джерело доходу заробіток; капіталістів, які володіють капіталом та живуть з прибутку з нього, та землевласників, які мають у власності землю та користуються рентою з неї [7, с. 457–458].

Водночас у своїх працях Маркс не завжди оперує лише головними класами. Так, він згадує також і класи дрібної буржуазії, селян, пролетарів, великої буржуазії, дворян та великих чиновників [8, с. 228], середні буржуазні класи та так званий бюргерський стан [11, с. 429]. Щодо дрібної буржуазії вчений зазначає, що вона являє собою перехідний клас, у межах якого відбувається взаємне притуплення інтересів двох класів [6, с. 151]. Надалі класи не зберігатимуться у своєму різноманітті: середня буржуазія та селяни приречені на зникнення [11, с. 429]. Фактично, класова структура спроститься, відображаючи діаметрально протилежні інтереси експлуататорів та експлуатованих.

Загалом, визначення Марксом класової структури суспільства базується на таких *принципах*:

По-перше, класова належність визначається власністю на засоби виробництва, її відсутністю

або наявністю. При цьому власники диференціюються згідно з тим, якими саме засобами виробництва вони володіють (капіталісти та землевласники).

По-друге, формування класів, їхнє конституювання як класів для себе, відбувається тоді, коли вони залучаються до боротьби. Саме тоді відбувається перетворення їхніх інтересів на класові інтереси, оптимальною формою вираження яких є політичні партії [13, с. 183]. При цьому індивіди становлять клас виключно тоді, коли ведуть боротьбу проти іншого класу, інакше вони конкурують один з одним [12, с. 54].

По-третє, клас набуває незалежного буття відносно індивіда, визначаючи його подальшу долю та життєву позицію, виступаючи певною об'єктивною даністю на кшталт розподілу праці [12, с. 54].

Негативна евристика запропонованого підходу стосується застережень щодо неправильного трактування індикаторів класової належності. Так, передусім Маркс застерігає проти намагань ототожнювати класовий поділ із поділом індивідів лише на підставі розміру їхнього доходу, адже цей останній може варіювати в межах одного класу [10, с. 310]. Так само класові суперечності не базуються на відмінностях у характері праці, її види також можуть різнитися в представників одного класу [10, с. 310].

Позитивна евристика стосується того, що об'єднання індивідів у класи може мати специфічний характер, який відображає особливості способу виробництва. Зокрема, це стосується «азійського способу виробництва», вперше згаданого в листуванні К. Маркса з Ф. Енгельсом у 1853 році⁴, за якого підставою для класового поділу було виділення відносин підданства.

Соціальна стратифікація в працях Макса Вебера

Стратифікаційна концепція Маркса неодноразово зазнавала критики через свою однобічність унаслідок зосередження лише на одному різновиді дефіцитних ресурсів – економічних. Їхній перелік було розширено до трьох – багатства, престижу, влади – у працях німецького соціолога Макса Вебера. Визначаючи позицію індивіда на шкалі володіння кожним із них, вчений виділяє такі категорії, як класи, статусні групи та партії, називаючи розподіл відповідних благ між ними економічним, соціальним та легальним порядками [25, р. 180–181].

³ Посилання на працю Ф. Енгельса обґрунтоване тим, що він узгоджував її основні положення, а також фінальний текст рукопису з К. Марксом, а отже, висловлені ним тези відображають і думку Маркса щодо вказаного питання.

⁴ У пізніх працях Маркс не згадує концепцію азійського способу виробництва.

Клас у веберівському розумінні не є спільнотою – це лише підґрунтя колективної дії, причина спільності життєвих можливостей, презентована виключно економічними інтересами [25, р. 181]. При цьому, визначаючи зміст терміна «клас», науковець звертається до двох понять – «класова ситуація» та «класовий статус», вказуючи на те, що як перша, так і другий мають бути спільними в представників одного класу.

Класова ситуація являє собою типovu ймовірність здобуття ресурсів, зовнішніх умов життя та особистого життєвого досвіду, зумовлену спроможністю скористатися певними благами та вміннями для одержання прибутку за наявного економічного порядку. Основоположним для розрізнення класових ситуацій є володіння індивідами власністю. Подальша диференціація власників базується на тому, від яких різновидів власності вони одержують прибуток, а осіб без власності – на тому, які послуги вони надають на ринку, та способах зробити їх корисними для одержувача [25, р. 182].

Класовий статус у Вебера позначає типovu ймовірність забезпечення індивіда благами та зовнішніми умовами життя та певну суб'єктивну задоволеність або фрустрацію наявним станом речей. Типологія класів, побудована з використанням терміна «класовий статус», є розлогішою, аніж та, що базується на виділенні класових ситуацій.

Передусім, науковець пропонує виділяти три типи класів: клас власників, де класовий статус залежить від розміру власності; стягальний клас, де класова ситуація обумовлена можливостями експлуатації послуг, та соціальний клас, утворений множиною класових статусів, у межах яких відбуваються достатньо легкі та спостережувані в більшості випадків внутрішньо- та міжгенераційні зміни [26, р. 424]. При цьому в межах перших двох з означених типів диференціюються ще по три класи: позитивно та негативно привілейовані та середній.

Так, позитивно привілейовані класи власників представлені тими, хто живе на доходи від різних видів власності – людей, землі, обладнання, тварин, грошей, цінних паперів тощо. Негативно привілейовані щодо власності складають чотири категорії осіб: позбавлених свободи об'єктів власності інших; тих, хто перебуває поза кастами; тих, хто належить до боржників; та бідних. Між двома означеними класами перебувають середні класи, до яких Вебер зараховує тих, хто має всі види власності або ж здобуті під час навчання вміння, ринковий попит на які сприяє зміцненню позиції тих, хто ними володіє [26, р. 425].

Позитивно привілейовані стягальні класи мають можливість монополізації управління виробничими підприємствами на користь власних інтересів та прагнуть забезпечити власну економічну позицію через вплив на економічну політику. Найголовніші типи осіб, віднесені до цього класу, становлять промислові та сільськогосподарські підприємці, купці, судновласники, банкіри та фінансисти. Цей перелік може доповнюватися представниками вільних професій та робітників, які займають особливі позиції завдяки своїм природним умінням чи освіті, однак дві означені категорії осіб також можуть включатися і до середніх класів. Натомість негативно привілейовані стягальні класи включають кваліфікованих, напівкваліфікованих чи некваліфікованих робітників. Середні класи презентують селяни, ремісники, посадовці, зайняті як у громадському, так і в приватному секторі [26, р. 426–427].

Серед соціальних класів виділяються чотири їхні різновиди. По-перше, робітничий клас у цілому, тип, на який він перетворюється протягом механізації процесу виробництва. По-друге, нижчий середній клас, який складають економічно незалежні суб'єкти, не зайняті у великих організаціях. По-третє, інтелігенція без особистої власності та особи, соціальна позиція яких залежить передусім від освіти, тобто інженери, комерційні та інші посадовці та державні службовці. Відмінності між переліченими категоріями осіб можуть бути значними, особливо з огляду на кошти, витрачені ними на навчання. Четвертий різновид соціального класу – класи, привілейована позиція яких зумовлена власністю та освітою [26, р. 427].

Ще одна форма стратифікації за Вебером – розрізнення індивідів за їхнім статусом. Загалом, під соціальним статусом він має на увазі ефективні домагання позитивних чи негативних привілеїв з урахуванням престижу, засадничими для яких можуть бути або стиль життя, або освіта, покликана сприяти засвоєнню відповідного стилю життя, або престиж народження чи заняття. При цьому визначальними можуть бути як кожен із цих критеріїв окремо, так і декілька з них поспіль [26, р. 428].

Статусні групи є спільнотами, члени яких мають спільні статусні ситуації – типові компоненти долі людини, що визначаються специфічним позитивним чи негативним оцінюванням почесті. Ця остання може стосуватися будь-якої якості та є пов'язаною з класовою ситуацією. Зазвичай статусні почесті виявляють себе в очікуванні специфічного стилю життя від тих, хто хоче належати до відповідного кола осіб [25,

р. 186–188]. Представники статусних груп є носіями низки умовностей, які віддзеркалюють їхній стиль життя, особливості якого породжені монополізацією ними ідеальних та матеріальних благ та можливостей [25, р. 190–191].

Статусні групи утворюють соціальні страти – множини індивідів, яким властиві певний різновид престижу та його рівень, пов'язані з їхньою позицією, на основі чого вони можуть претендувати на деякі особливі монополії. До трьох основних джерел розвитку страт належить передусім особливий стиль життя, який зумовлює і вибір відповідного заняття, по-друге, спадкова харизма, яка виникає через успішні домагання престижної позиції на основі походження, і монополізація політичного та ієрократичного авторитету соціально відмінними групами [26, р. 428–429].

Для опису нерівномірності розподілу влади Вебер використовує поняття «партії». Загалом, їхня діяльність спрямована на здійснення впливу на колективні дії. При цьому не має значення ні те, яким є зміст самої такої дії, ні те, які саме цілі – матеріальні, ідеальні, особисті чи їхні комбінації – ставить партія. Головною передумовою для функціонування партії є наявність у спільноті певного раціонального порядку та осіб, які його втілюють у життя, адже саме на них і намагаються здійснювати тиск, а також навіть рекрутувати їх із числа прибічників партії.

Партії можуть являти собою достатньо різноманітні структурні форми, різної стійкості та базовані на відмінних засобах досягнення цілей. Їхні відмінності обумовлені особливостями відносин домінування у спільноті. Для структури партії визначальними є дії, за допомогою яких вони досягають впливу [25, р. 194–195].

Підхід до стратифікації, запропонований М. Вебером, базується на таких *принципах*:

Передусім, вивчення соціальної стратифікації має ґрунтуватися на розгляді нерівності в розподілі таких ключових соціальних ресурсів, як влада, престиж та економічні блага.

По-друге, способи розподілу дефіцитних ресурсів – легальний, соціальний та економічний порядки – не є ідентичними та впливають один на одного, а володіння одними з них підвищує ймовірність мати й інші, хоча й не призводить до цього неминуче.

По-третє, функціонування класів, статусних груп та партій передбачає певну «соцієталізацію» – значний розвиток формальної раціональності у соціумі, зокрема політичної системи колективної дії.

Негативна евристика підходу пов'язана з тим, що при визначенні характеристик

представників класів, статусних груп та партій до уваги не повинні братися ті з них, які не будуть притаманні типовим представникам цих соціальних категорій, на чому Вебер регулярно наголошує у своїх текстах. Крім того, спільність індивідів у межах класів, партій і статусних груп визначається за різними ключовими параметрами: класи утворені індивідами з однаковими життєвими шансами, зумовленими ситуацією на ринку праці, представники статусних груп пов'язані спільним життєвим стилем, а члени партій мають цілі власної планомірної діяльності. При цьому термін «клас» у принципі не може застосовуватися до тих, хто позбавлений не лише шансів на отримання благ, але й взагалі не може себе обслуговувати.

Позитивна евристика підходу стосується передусім особливостей виокремлення та подальшого аналізу класів. На противагу Марксу, Вебер відзначає необов'язковість сумісних дій індивідів, які мають спільну класову ситуацію. Ця остання може обумовлювати виникнення в них подібних реакцій, але те, чи спричинять вони соцієтальну дію, залежатиме від загальних культурних, а передусім – інтелектуальних умов.

Уявлення про соціальну стратифікацію Питирима Сорокіна

Ще одну концепцію багатомірної стратифікації запропонував Питирим Сорокін, який виклав її у своїй фундаментальній монографії «Соціальна мобільність». Науковець зауважує, що для встановлення позиції індивіда чи явища в соціальному просторі слід співвіднести її з позиціями інших людей, які становитимуть у цьому випадку точки відліку. Відповідно, соціальна позиція індивіда становитиме сукупність його зв'язків з різними групами населення [15, с. 297–298].

З огляду на багатомірність соціального простору, Сорокін об'єднує параметри, за якими індивіди поділяються на групи, у дві категорії – вертикальні та горизонтальні, де перші відображають ієрархію та ранги, а другі, навпаки, взаємозв'язки, позбавлені їх [15, с. 300]. Саме на параметрах із першої категорії і ґрунтується соціальна стратифікація – поділ населення чи певної його частини на класи в ієрархічному порядку [15, с. 301].

Попри різноманіття виявів соціальної стратифікації, їх можна звести до основних форм: економічної, політичної і професійної, тісно пов'язаних між собою. Перша з них пов'язана з добробутом і доходами індивідів, їхнім рівнем життя та наявністю серед них заможних та

незаможних; друга – з авторитетом, званнями та почесними, існуванням тих, хто керує, та тих, ким керують; третя – з розподілом індивідів на групи з неоднаковим престижем з огляду на їхні професію та заняття та наявність у межах цих груп керівників та підлеглих [15, с. 301–302].

При цьому професійна стратифікація виявляється у двох формах: міжпрофесійній (ієрархія основних професійних груп) та внутрішньо-професійній (у межах окремих професійних груп). Підґрунтям для міжпрофесійної стратифікації є, по-перше, важливість заняття для виживання та нормального функціонування групи загалом, а по-друге – рівень інтелекту, необхідний для якісного виконання професійних обов'язків, тобто, як резюмує Сорокін, соціально значущими є ті професії, які пов'язані з організацією та контролем діяльності групи [15, с. 352–353]. Внутрішньо-професійна стратифікація пов'язана з виділенням трьох основних страт у межах професійних груп: економічно незалежних підприємців або господарів, які займаються організацією власної справи та її подальшим контролем; службовців вищої категорії, які не є власниками справи, але відіграють важливу роль у її організації та є задіяними в інтелектуальній праці; найманих робітників, які виконують здебільшого фізичну працю та є залежними у своїй професійній діяльності. Перелічені прошарки-класи, своєю чергою, диференціюються на низку дрібніших підкласів [15, с. 358].

Основними *принципами*, на яких базується стратифікаційний підхід Сорокіна, є такі:

По-перше, соціальна та географічна дистанція не тотожні. Соціальна дистанція обумовлюється близькістю позицій індивідів у соціальному просторі.

По-друге, з огляду на складність та заплутаність стратифікаційної системи суспільств, під час її вивчення слід враховувати лише її найголовніші характеристики. Водночас, залишаючи поза увагою окремі деталі, варто стежити за тим, щоб не спотворювати загальне уявлення про її вигляд.

По-третє, суспільств без стратифікації не існує, хоча її форми та співвідношення часток осіб, належних до страт, варіюють у часі.

По-четверте, у суспільствах не існує сталого руху в напрямку збільшення або зменшення стратифікації за тими чи іншими параметрами, сили стратифікації та вирівнювання постійно змінюють одна одну.

Негативна евристика підходу Сорокіна стосується того, що не слід розглядати страти, утворені внаслідок ранжування населення за

основними параметрами, як такі, що завжди збігаються між собою. Так само вчений не вважає корисним з евристичного погляду вживання поняття класу, тяжіючи до опису розшарування в термінах окремих економічних, політичних та професійних страт.

Позитивна евристика пов'язана з визначенням особливостей фіксації професійних страт. Так, зазначаючи те, що загалом робота, яка полягає у здійсненні організаційних та контролюючих функцій і потребує більшого інтелекту від її виконавця, зумовлює вищий рівень суспільної поваги, Сорокін уточнює, що ці взаємозв'язки не спостерігаються в суспільстві під час розпаду. Крім того, він вказує і на можливі накладання страт, розташованих поруч у професійній ієрархії.

Функціоналістський аналіз соціальної стратифікації

Вивчення соціальної стратифікації на функціоналістських засадах передусім пов'язують з іменем Кінгслі Девіса. Свої ідеї він спочатку виклав у статті «Деякі принципи соціальної стратифікації», написаній у співпраці з Вілбертом Муром [21; 1], а потім розвинув у главі «Каста, клас та стратифікація» ґрунтовної роботи «Людське суспільство» [2].

Згідно з підходом Девіса та Мура, соціальна стратифікація являє собою частину соціального порядку, базовану на винагородах, розподіл яких відповідає характеристикам позицій. Основними різновидами винагород, якими оперує суспільство, є економічні блага, які уможливають людське існування; естетичні блага, які забезпечують рекреацію, та символічні блага, що сприяють самоповазі та розвитку [2, с. 108–109].

Позаяк соціальні позиції наділені неоднаковою кількістю прав та привілеїв, вони є стратифікованими. Науковці виділяють два основні чинники стратифікації позицій: їхню функціональну важливість та рідкість тих, хто може їх займати. При цьому розмір винагороди тих, хто обіймає певні позиції, на їхню думку, необов'язково точно відбиває значення цих параметрів – він лишень має бути достатнім для того, щоб усі позиції заповнювалися [2, с. 110–112].

Вважаючи найголовнішою функцією соціальної системи інтеграційну, Девіс та Мур надають найбільшого значення позиціям, пов'язаним з її забезпеченням. Так, високий статус релігійних діячів у доіндустріальних суспільствах був обумовлений тим, що вони виступали головними виразниками та трансляторами консолідуючих суспільство цінностей. Наявність значних

владних повноважень, право на здійснення примусу зумовлюють розташування урядовців на верхівці статусної ієрархії в розвинутих індустріальних та постіндустріальних соціумах. Тоді як володіння індивідами навіть дуже складними, але технічними, не пов'язаними з вибором інтеграційних цілей, знаннями винагороджується значно меншою мірою [21, р. 247].

Принципи, на яких ґрунтується презентований підхід, є такими:

Передусім, стратифікація притаманна будь-якому суспільству, де індивіди мають неоднаковий рівень престижу та авторитету, хоча форми нерівності та її глибина можуть мати крос-культурні відмінності.

Метою соціальної нерівності як устрою є розподіл індивідів по позиціях у соціальній структурі, зокрема забезпечення того, щоб найважливіші з них займали найкваліфікованіші.

Важливість окремих позицій варіює між суспільствами, так само на різні рідкісні якості попит є неоднаковим, а отже, вони по-різному винагороджуються в різних соціумах.

У суспільстві здійснюється контроль за заповненням позицій у соціальній структурі засобами нерівномірного розподілу таких основних благ, як економічні, естетичні та символічні. Ці винагороди є вбудованими в позиції, становлячи права та привілеї їхніх виконавців.

Негативна евристика підходу стосується того, що різноманітні об'єкти, якими володіє індивід, не слід розглядати як джерело його економічної влади – вони є лише показниками тої позиції, яку він займає. Виняток становить власність на засоби виробництва.

Крім того, позиція не може вважатися такою, що приносить високий престиж тому, хто її обіймає, завдяки пов'язаній з нею високій винагороді. Навпаки, дохід є показником важливості позиції, оскільки є одним з інструментів для контролю за її заповненням.

Позитивна евристика підходу полягає в тому, що при розгляді позиції слід звертати увагу не лише на основні права та привілеї, що зумовлюють її значущість, але й на другорядні, які можуть становити інтерес для індивідів, підштовхуючи їх до її досягнення.

Думкам, висловленим у працях К. Девіса та В. Мура, не суперечать функціоналістські уявлення Т. Парсонса щодо соціальної стратифікації [23; 24; 14]. Він розглядає її як ранжування одиниць у термінах моральної оцінки, яка, своєю чергою, передбачає наявність інтегрованого набору загально визнаних стандартів, за якими здійснюватиметься таке оцінювання. Окремими

одинами соціальної системи тут є ролі їхніх членів, при цьому актори можуть бути представлені як окремими індивідами, так і їхніми колективами [23, р. 842–844; 14, с. 565–566].

Оцінкові судження стосуються не самих одиниць, а їхніх властивостей, які презентують шість основних груп: членство в родинних одиницях, яке набувається як від народження, так і внаслідок шлюбу; особистісні якості – будь-які особливості індивіда, які відрізняють його від інших та можуть слугувати підґрунтям для приписування йому певного ієрархічного рангу; досягнення, які являють собою цінні результати його діяльності та можуть втілюватися як у матеріальних, так і нематеріальних об'єктах; володіння різними об'єктами, які можуть передаватися; авторитет, який становить інституційно визнане право впливати на дії інших; влада, що, на відміну від авторитету, є здатністю досягти чи закріпити володіння чимось без соціального санкціонування. При цьому статус акторів у стратифікаційній системі є результатом узгальнювального оцінювання вказаних шістьох параметрів [23, р. 848–849].

У пізніших працях Парсонс, описуючи якості одиниць, за якими їх можна оцінювати, зводить цей перелік до декількох ключових різновидів. Першим із них є якості, які є результатами діяльності одиниць у системі та представлені їхніми аскриптивними чи якісними характеристиками. Другим – володіння, яке стосується об'єктів, що мають два рівні значень: сприятливих умов, виступаючи засобами для здійснення цілеспрямованих процесів та винагород, які, своєю чергою, або слугують для безпосередньої градіфікації, або символічно пов'язані з нею. Третім – влада, уособлена в здатності системи реалізовувати власні інтереси, здійснюючи вплив на її внутрішні процеси. Четвертим – авторитет, який становить один з аспектів влади в системі соціальної взаємодії, являючи собою інституційну могутність, здійснювану стосовно інших [14, с. 568–573].

Оцінка якостей об'єктів та їхньої діяльності може здійснюватися на основі чотирьох основних типів еталонів, пов'язаних із чотирма вимірами системи дії. Так, перший тип утворюють базовані на універсалістських цінностях технічні норми, які використовуються під час адаптації дії до тих чи інших якостей об'єктів, пов'язаних із досягненням певних цілей. Другий тип еталонів становлять ті, що стосуються цілей самого процесу дії, її результативності. Третій пов'язаний з інтеграцією та визначає очікування до одиниць з огляду на підтримку солідарності з іншими складовими елементами системи. Останній, четвертий,

тип еталонів стосується підтримки чи регулювання змін у самому підґрунті аскриптивних властивостей, на яких базуються інші види діяльності [14, с. 575–577]. Перелічені типи відповідають розробленій науковцем чотирикомпонентній парадигмі АЦІЛ (AGIL).

Для вивчення стратифікаційної системи суспільства Парсонс пропонує використовувати такий підхід: спочатку слід визначити головну модель цінностей, що відповідає одному з означених вище типів, на якій робить акцент загально визнана система цінностей. Наступним кроком має бути виділення підсистеми, яка буде для неї базовою, тобто норми якої інституціоналізують головну систему цінностей.

Описана схема базується на низці *принципів*. По-перше, головним критерієм, який визначає важливість підсистем, є їхнє значення для функціонування системи в цілому [14, с. 602].

По-друге, схема, де визначено основні типи змінних для опису соціальної системи, має застосовуватися на двох рівнях, перший з яких представлений визначенням типу системи на основі її головної системи цінностей, а другий – розглядом внутрішніх підсистем з огляду на їхні найважливіші ціннісні моделі як підґрунтя для подальшого аналізу [14, с. 584].

Негативну евристику підходу презентує пересторога щодо обов'язковості визначення лише однієї головної функції системи: Парсонс уточнює, що системи можуть бути і поліфункціональними.

Позитивна евристика стосується варіативності можливих способів ранжування одиниць та аналізу певної системи. Перші представлені прямою оцінкою для кожного окремого еталона або всіх чотирьох залежно від їхнього значення для функціонування системи в цілому; через «екологічний» розподіл або пільг, або об'єктів винагород та репутацій. Другий базується на розрізненні ієрархії рангів з огляду на загальний «континуум престижу»; виділенні чотирьох головних субієрархій, утворених унаслідок прямої оцінки на основі інтегрованої системи ранжування; ієрархії володіння владою залежно від прямих оцінок, рівноваги конформності-девіації та розподілу об'єктів власності [14, с. 602–603].

Кількісна концепція соціальної структури Пітера Блау

Оригінальний підхід до вивчення соціальної стратифікації розробив Пітер Блау, який виклав його у своїй праці «Гетерогенність та нерівність. Проста теорія соціальної стратифікації» [18] та

в низці статей [19; 20]. Він називає його кількісною концепцією соціальної структури в термінах розподілу індивідів по соціальних позиціях, які, своєю чергою, обумовлюють їхні відносини з іншими. При цьому соціальну структуру він визначає з огляду на властивості її окремих елементів, як-от: різних соціальних позицій, кількості осіб, які їх займають, та впливу диференціації позицій на соціальні відносини [18, р. ix].

Позиція в певній групі чи страті є складовою частиною соціальної структури та, своєю чергою, відображає та зумовлює рольові відносини індивідів та соціальні об'єднання. Соціальна структура загалом є багатовимірним простором різноманітних соціальних позицій, між якими індивіди розподілені [18, р. 3–4].

Цей простір окреслений низкою осей, утворених структурними параметрами, атрибутами індивідів, які визначають їхні рольові відносини, а відтак, дають змогу розрізнити їхні соціальні позиції. При цьому на основі параметрів можна виділити два типи змінних, одні з яких характеризують самих індивідів (на кшталт заняття, доходу, релігії тощо), а інші – соціальну структуру (наприклад, розподіл доходів у суспільстві чи структура зайнятості). На базі останніх у процесі структурного аналізу здійснюється опис структурних умов та їхнього впливу на соціальні об'єднання [18, р. 6–7].

Самі ж структурні параметри також поділяються на два види: номінальні та градаційні. Перші, як-от: стать, вік, релігія, етнічна належність, мова та інші, – розбивають спільноти на підгрупи, для яких не властиве ієрархічне впорядкування. Тоді як другі, приміром, освіта, дохід, престиж тощо, – дозволяють проранжувати індивідів. За цими двома типами параметрів розрізняються і два типи соціальних позицій – членство в групі та статус.

Звідси розподіл індивідів за групами на основі номінальних параметрів являє собою гетерогенність (горизонтальну диференціацію), а за статусами, ґрунтуючись на градаційних параметрах, – нерівність або вертикальну диференціацію [18, р. 9]. Належність індивіда як до певної групи, так і до страти впливає на те, до яких форм взаємодії він залучатиметься, у якій кількості та з якими саме представниками груп чи страт.

Сучасним суспільствам, за Блау, властива складна соціальна структура через наявність у них великої кількості соціальних позицій, ролей та рольових відносин. Але її складність визначається не тільки і не стільки великою кількістю параметрів, вживаних для її опису, але передусім мірою їхньої незалежності, тим,

наскільки велику кількість підгруп можна виокремити в разі їхнього перетину. Також структурна складність залежить від того, наскільки часто в соціумі трапляються різні види відмінностей, та того, наскільки велика кількість форм нерівностей у ньому наявна [18, p. 102].

Окреслюючи будову соціальної структури, Блау розробив дедуктивну теорію, постулати якої викладені у формі аксіом, попередніх припущень і теорем. Аксіоми – це засадничі положення та визначення, які автор вважає правильними та на яких ґрунтується більшість теорем. Попередні припущення – це судження менш загального характеру, які висуваються для того, щоб показати, які теореми можуть бути виведені із загальної теорії за умов справедливості засадничих припущень. Попередні припущення значно рідше, порівняно з аксіомами, вживаються для конструювання теорем. Теореми – це судження, базовані на аксіомах та попередніх припущеннях [18, p. 11–12].

Шість аксіом, запропонованих Блау, являють собою основні *принципи* його підходу, де висхідна, нульова, аксіома постулює те, що члени соціуму пов'язані один з одним не лише безпосередньо, але й у різноманітних групах [18, p. 42].

За першою аксіомою, соціальні об'єднання є поширенішими серед осіб з близькими соціальними позиціями, аніж з віддаленими. З неї випливають дві вивідні аксіоми, згідно з якими внутрішньогрупові об'єднання превалюють над позагруповими та поширеність об'єднань зменшується зі зростанням статусної дистанції.

Наступна аксіома вказує на те, що статусний розподіл має позитивну асиметрію, тому середнє значення показника вище від медіанного, а єдина мода – нижча за нього.

Надалі в аксіомах констатується, що соціальні об'єднання залежать від можливостей соціальних контактів; щойно збільшується частота рідких соціальних практик у групі, груповий тиск, який їм перешкоджає, зменшується; впливи різних параметрів на соціальні об'єднання частково об'єднуються, не повністю залежать один від одного; статусні розбіжності відображаються у відмінностях у зіставних соціальних ресурсах, валідність яких є загальноновизнаною під час соціального обміну [18, p. 281].

Чотирнадцять попередніх припущень, хоча й не містять чітких вказівок на те, яких дій слід уникати при вивченні нерівностей у соціумі, презентують через меншу, аніж аксіоми, ймовірність відображати наявний стан речей *негативну евристику* підходу. Перша група з них стосується групових меж, і в них констатується стійкість

рольових відносин до розривів; більш просте входження до спільноти тих, хто має там односторонніх, та здатність спільників у інших групах та страатах зумовлювати та спрощувати переміщення туди. Друга група описує процеси, які відбуваються у вищих та нижчих страатах, і згідно з ними вищі статуси є виявом вищих ролей у соціальних об'єднаннях; частоти чистої фертильності нижчих страт не нижчі за аналогічні показники вищих; частоти чистої імміграції з-за меж соціальної структури до нижчих страт не нижчі, аніж до вищих. Третя група характеризує відносини в об'єднаннях, у них ідеться про те, що явний міжособистісний конфлікт залежить від можливостей соціальних контактів; прихильність малих груп до визначеної ідеології підвищує внутрішньогруповий тиск, який перешкоджає внутрішньогруповим відносинам; розмір об'єднання та його щільність прямо корелюють із гетерогенністю. Четверта група припущень описує процеси, які відбуваються в сучасних суспільствах, і за нею доступність ефективних засобів переміщення залежить від фінансових ресурсів; розподіл праці обумовлений можливостями комунікації; розвинений розподіл праці залежить від ґрунтового навчання трудових сил; позиція, пов'язана з владою над значною кількістю робітників, є джерелом найвищої влади в сучасних суспільствах; найвищі позиції в організації, які пов'язані зі значними фінансовими ресурсами, нині є джерелом значного контролю за економічними ресурсами [18, p. 281–282].

Позитивна евристика підходу базується на тридцяти чотирьох головних теоремах та виведених із них положеннях. Теореми, представлені в праці Блау, становлять три основні групи, залежно від того, якою є природа зв'язків між поняттями в них. По-перше, це детерміністські теореми, які передбачають незмінність відносин в описаних ситуаціях, незалежно від впливу інших чинників. По-друге, це ймовірнісні теореми, де констатуються відносини, наявні в більшості ситуацій, залежно від впливу певних обставин. По-третє, це теореми «за рівних інших умов», де розглядається вплив одного чинника на інший, який може бути змінений чи елімінований іншими чинниками [18, p. 247–248].

Висновки

Загалом, правила та принципи вимірювання соціальної стратифікації, наявні в класичних працях з цієї тематики, відображають етап становлення цього напряму соціологічних студій. Автори визначали зміст ключових категорій,

використовуваних при подальшому структурному аналізі, описували основні форми стратифікаційних порядків та окреслювали прийоми їхнього визначення.

Увага науковців була зосереджена передусім на пошуку тих ключових ресурсів, нерівний розподіл яких породжує розшарування в суспільстві. При цьому концепції, де воно описувалося, набували все більшої складності. Так, К. Маркс розробив одновимірну стратифікаційну модель, згідно з якою критерієм класового розподілу була власність на засоби виробництва. Натомість М. Вебер, П. Сорокін, К. Девіс, Т. Парсонс та П. Блау створили багатовимірні стратифікаційні моделі, де позиція індивідів у просторі нерівностей визначалася за низкою параметрів, виміри яких могли бути і неузгодженими між собою.

Принципи та правила, які регламентували ідентифікацію типу стратифікаційного порядку, також трансформувалися від вказівки щодо прийомів вимірювання певного показника (К. Маркс) до обґрунтування певної кількості ключових стратифікаційних параметрів (М. Вебер, П. Сорокін, П. Блау, К. Девіс) та вибору найважливіших із них (Т. Парсонс).

Протягом розвитку соціологічних студій стратифікації суттєво змінився зміст поняття «клас», еволюціонувавши від Марксових уявлень про нього як групи, члени якої пов'язані

спільними цілями, до позначення за його допомогою категорії осіб, виділених за певними аналітичними критеріями (М. Вебер, Т. Парсонс). Частина науковців відмовилася від його вживання, запропонувавши низку альтернативних термінів для позначення категорій осіб, які мають подібну позицію у стратифікаційному просторі (П. Сорокін, К. Девіс). Водночас для всіх дослідників є характерним прагнення надати рекомендації щодо визначення елементів стратифікаційної системи.

Крім того, спостерігалось поступове розширення кола питань, до яких зверталися під час вивчення соціальної структури, коли ґрунтовному аналізу піддавалося не лише ієрархічне ранжування позицій, але й їхня диференціація (П. Сорокін, П. Блау). Методологічно цей підхід був реалізований у вигляді поділу параметрів, які визначають місце індивідів у соціальному просторі, на дві основні групи, перша з яких давала змогу впорядкувати, а друга – розрізнити їх.

Описані класичні правила та принципи досліджень соціальної стратифікації є підґрунтям для розвитку підходів до вивчення нерівностей на сучасному етапі розвитку соціологічної думки, і їхнє розуміння уможливорює розбудову максимально ефективної методології студій такого стибу.

Список літератури

1. Девіс К. Некоторые принципы стратификации / К. Девіс, У. Мур // Кравченко А. И. Социология : хрестоматия : для студентов вузов / А. И. Кравченко. – Москва : Изд. центр «Академия», 1997. – С. 235–243.
2. Девіс К. Функционалистское обоснование стратификации / К. Девіс // Человек и общество : хрестоматия / под ред. С. А. Макеева. – Киев : Институт социологии НАН Украины, 1999. – С. 107–117.
3. Лакатос И. История науки и ее рациональные реконструкции / Имре Лакатос // Избранные произведения по философии и методологии науки / Имре Лакатос ; [пер. с англ. И. Н. Веселовского, А. Л. Никифорова, В. Н. Поруса]. – Москва : Академический Проект ; Трикста, 2008. – С. 201–280.
4. Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ / Имре Лакатос // Избранные произведения по философии и методологии науки / Имре Лакатос ; [пер. с англ. И. Н. Веселовского, А. Л. Никифорова, В. Н. Поруса]. – Москва : Академический Проект ; Трикста, 2008. – С. 281–462.
5. Макеев С. Смыслові порядки інтелектуальних практик / С. Макеев // Смысловая морфология социума / за ред. Н. Костенко. – Киев : Институт социологии НАН Украины, 2012. – С. 124–151.
6. Маркс К. Восемнадцатое брюмера Луи Бонапарта / К. Маркс // Сочинения : в 39 т. Т. 8 : [пер. с нем.] / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – Москва : ГИПЛ, 1957. – С. 115–217.
7. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии в 3 томах. Т. 3 / К. Маркс // Сочинения : в 39 т. Т. 25, ч. 2 / К. Маркс, Ф. Энгельс ; [пер. с нем., ред. А. И. Малыш]. – 2-е изд. – Москва : ГИПЛ, 1962. – 551 с.
8. Маркс К. «Kölnische Zeitung» о выборах / К. Маркс // Сочинения : в 39 т. Т. 6 / К. Маркс, Ф. Энгельс ; [пер. с нем., ред. Е. А. Степанова]. – 2-е изд. – Москва : ГИПЛ, 1956. – С. 226–229.
9. Маркс К. Манифест Коммунистической партии / К. Маркс, Ф. Энгельс // Сочинения : в 39 т. Т. 4 / К. Маркс, Ф. Энгельс ; [пер. с нем., ред. О. К. Сенекина]. – 2-е изд. – Москва : ГИПЛ, 1955. – С. 419–459.
10. Маркс К. Морализирующая критика и критицизирующая мораль. К истории немецкой культуры. Против Карла Гейцена / К. Маркс // Сочинения : в 39 т. Т. 4 / К. Маркс, Ф. Энгельс ; [пер. с нем., ред. О. К. Сенекина]. – 2-е изд. – Москва : ГИПЛ, 1955. – С. 291–321.
11. Маркс К. Наемный труд и капитал / К. Маркс // Сочинения : в 39 т. Т. 6 / К. Маркс, Ф. Энгельс ; [пер. с нем., ред. Е. А. Степанова]. – 2-е изд. – Москва : ГИПЛ, 1956. – С. 419–459.
12. Маркс К. Немецкая идеология / К. Маркс, Ф. Энгельс // Сочинения : в 39 т. Т. 3 / К. Маркс, Ф. Энгельс ; [пер. с нем., ред. Я. Б. Турчинс]. – 2-е изд. – Москва : ГИПЛ, 1955. – С. 7–544.
13. Маркс К. Нищета философии / К. Маркс, Ф. Энгельс // Сочинения : в 39 т. Т. 4 / К. Маркс, Ф. Энгельс ; [пер. с нем., ред. О. К. Сенекина]. – 2-е изд. – Москва : ГИПЛ, 1955. – С. 65–185.
14. Парсонс Т. Новый аналитический подход к теории социальной стратификации / Т. Парсонс // О структуре социального действия / Талкотт Парсонс ; [пер. с англ. И. Бакштейна, Г. Беляевой, Л. Седовой, В. Чесноковой] ; под ред.

- В. Чесноковой, С. Белановского]. – [2-е изд.]. – Москва : Академический Проект, 2002. – С. 563–637.
15. Сорокин П. А. Социальная стратификация и мобильность / П. А. Сорокин // Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин / [общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонова ; пер. с англ. С. А. Сидоренко, А. Ю. Согомонова]. – Москва : Политиздат, 1992. – С. 295–424.
 16. Шкаратан О. И. Социология неравенства. Теория и реальность / О. И. Шкаратан. – Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. – 526 с.
 17. Энгельс Ф. Анти-Дюринг. Переворот в науке, произведенный господином Евгением Дюрингом / Ф. Энгельс // Сочинения : в 39 т. Т. 20 / К. Маркс, Ф. Энгельс ; [пер. с нем., ред. В. К. Брушлинский]. – 2-е изд. – Москва : ГИПЛ, 1961. – С. 5–338.
 18. Blau P. M. Inequality and Heterogeneity: A Primitive Theory of Social Structure / Peter M. Blau. – New York : The Free Press ; London : Collier Macmillan Publishers, 1977. – 307 p.
 19. Blau P. M. A Macrosociological Theory of Social Structure / Peter M. Blau // The American Journal of Sociology. – 1977. – Vol. 23, no. 1. – P. 26–54.
 20. Blau P. M. Presidential Address: Parameters of Social Structure / Peter M. Blau // American Sociological Review. – 1974. – Vol. 39, no. 5. – P. 615–635.
 21. Davis K. Some Principles of Stratification / Kingsley Davis, Wilbert E. Moore // American Sociological Review. – 1945. – Vol. 10, no. 2. – P. 242–249.
 22. Kerbo H. R. Social Stratification and Inequality. Class Conflict in Historical and Comparative Perspective / Harold R. Kerbo. – 3rd ed. – New York : The McGraw-Hill Companies, 1996. – 574 p.
 23. Parsons T. An Analytical Approach to the Theory of Social Stratification / Talcott Parsons // American Journal of Sociology. – 1940. – Vol. 45, no. 6. – P. 841–862.
 24. Parsons T. The Profession and Social Structure / Talcott Parsons // Essays in Sociological Theory. Revised edition / Talcott Parsons. – Glencoe, Illinois : The Free Press, 1954. – P. 34–49.
 25. Weber M. Class, Status and Party / Max Weber // From Max Weber: Essays in Sociology / ed. and transl. by H. H. Gerth, C. Wright Mills. – New York : Oxford University Press, 1946. – P. 180–195.
 26. Weber M. Social Stratification and Class Structure / Max Weber // The Theory of Social and Economic Organization / transl. by A. M. Henderson, Talcott Parsons ; ed. by Talcott Parsons. – Glencoe, Illinois : Free Press, The Falcon's Wing Press, 1947. – P. 424–430.

L. Malysh

CLASSICAL PRINCIPLES AND RULES OF RESEARCH IN SOCIAL STRATIFICATION

The paper describes the evolution of methodology of research in social stratification. On the basis of Imre Lakatos' approach, principles (key assumptions) and rules (guidelines for research activities), divided into two modalities (negative heuristic and positive heuristics), are considered as structural units of the research methodology. The above structural elements of methodology (principles, negative heuristic, and positive heuristic) were defined in the works on peculiarities of stratification research of Karl Marx, Max Weber, Pitirim Sorokin, Kingsley Davis, Wilbert E. Moore, Talcott Parsons, and Peter M. Blau.

The paper demonstrates peculiar properties of methodology of research in social stratification of the classical period, due to the formation of this branch of social studies. The authors defined the meaning of key concepts used in the structural analysis and described the main forms of social stratification.

The scientists paid attention to the causes of social inequality and searched for resources through which unequal distribution generates stratification in society. The stratification approaches have become more complex: K. Marx described the one-dimensional stratification model in which the ranking of individuals was based only on one criterion (property). Instead, M. Weber, P. Sorokin, K. Davis, W. Moore, T. Parsons and P. Blau created a multi-dimensional stratification model based on a number of parameters.

The meaning of the concept of class has changed from the idea about it as a group of people bound by common goals (K. Marx) to its quality definition as a category of persons selected by specific analytical criteria (M. Weber, T. Parsons). Furthermore, some scientists refused to use the concept of class (P. Sorokin, K. Davies, W. Moore).

In addition, a range of issues of stratification researches has expanded and included not only the hierarchical ranking of individuals but also their differentiation (P. Sorokin, P. Blau).

Keywords: research methodology, principle, rule, negative heuristic, positive heuristic.

Матеріал надійшов 10.05.2017